

Сучасний вигляд будівлі ніжинської електростанції (1914–1916, арх. П.Г. Сластьон. Зараз тут спортзал міської дитячо-юнацької спортивної школи (до статті Олександра Мазурика та Віктора Кошмара “Ніжинська електростанція у 1914–1918 роках” (стор. 98–101))

Олександр МАЗУРИК
(Ніжин)
Віктор КОШМАР
(Ніжин)

Ніжинська електростанція у 1914–1918 роках

Межа ХІХ–ХХ ст. ознаменувалася прискоренням темпів модернізації інфраструктури міст у Російській імперії. Саме цього часу набули поширення електричне освітлення, міський електричний транспорт, телефонний і телеграфний зв'язок тощо. Важливою умовою поширення цих нововведень, котрі якісно покращували життя міського населення, було будівництво електростанції. Чинником прискорення цього процесу була наявність у місті великих промислових підприємств, що гарантувало постійне споживання електроенергії.

Ніжин не мав належного промислового потенціалу, тому ідея щодо будівництва міської електростанції виникла доволі пізно. Перші переговори з цього приводу розпочалися лише у 1910–1911 роках. Більш серйозно до ідеї з будівництвом електростанції повернулися в 1913 р., коли 13 травня відбулося спеціальне засідання міської думи. На ньому була прийнята ухвала щодо негайного проведення необхідної підготовчої роботи. В тодішніх популярних періодичних виданнях “Киянин”, “Київська думка”, “Варшавський кур’єр”, “Одеські відомості”, “Чернігівське слово” були розміщені оголошення про організацію конкурсу на кращий проект виконання робіт із будівництва в Ніжині електростанції на умовах концесії. Останнім терміном реєстрації заявок визначалося 15 травня 1914 р. [1, ф. 340, оп. 1, спр. 893, арк. 42]. Зазначимо, що станом на 1914 р. в більшості найближчих міст процес електрифікації вже завершився (Прилуки, Кобеляки) або завершувався (Конотоп).

На оголошення відгукнулися відразу декілька претендентів. Проте, все ж значна їх частина не погодилася на запропонований міською думою проект умов концесії, адже будівництво електростанції було справою не з дешевих. За обрахунками одного з учасників конкурсу необхідно було витратити приблизно 130–140 тис. крб. [1, ф. 340, оп. 1, спр. 893, арк. 127]. При цьому міська влада не гарантувала стабільного споживання електроенергії в достатніх обсягах. А це піднімало ризик збитковості будівництва. В цьому світлі цілком логічною стає відмова від участі в конкурсі авторитетного й знаного в усій Російській імперії “Анонімного товариства техніко-комерційного синдикату міста Брюссель”. Його довірена особа Цейтлін прибув до Ніжина у квітні 1914 р. й після оглядин міста зробив висновок про низьку рентабельність і фінансову непривабливість проекту [1, ф. 340, оп. 1, спр. 893, арк. 4,124]. Результатом тривалого листування з Києвом, Харковом, Курськом, Москвою, Петербургом й іншими містами на предмет обговорення умов концесії, стали один за одним відсіюватися претенденти [1, ф. 340, оп. 1, спр. 893, арк. 28]. Як результат: станом на 15 травня 1914 р. було зареєстровано лише 3 підприємця – Попельський, Безрадецький і Калина [1, ф. 340, оп. 1, спр. 893, арк. 281].

Наступного дня на спеціальному засіданні міської думи обговорювалися пропозиції учасників конкурсу. Перевагу було надано Еммануїлу Архиповичу Калині. 16 червня 1914 р. з ним був укладений концесійний договір на наступних умовах [1, ф. 340, оп. 1, спр. 893, арк. 248-260]:

1. На свій страх і ризик концесіонер зобов'язувався побудувати електростанцію і забезпечити електроенергією всіх бажаючих приватних абонентів і абонентів міського управління;
2. Протягом 6 місяців від дня укладання договору він мав отримати урядову візу на проект будівництва;
3. Протягом наступних 6 місяців ним мало бути розпочате будівництво;
4. Повністю завершеним будівництво мало бути через 24 місяці після отримання всіх дозволів і належних віз проекту;
5. Влада міста не мала права втручатися у процес будівництва, контролювати його могла лише через щомісячні звіти;
6. Під будівництво міські влади виділяли територію площею 600 кв. сажнів;
7. Строк дії концесії становив 25 років, після чого електростанція мала перейти у муніципальну власність;
8. Частка міської влади у річних прибутках електростанції сягала 4 %;
9. Міська адміністрація мала право викупу електростанції після закінчення 15 або 20 років (вартість дострокового викупу визначалася наступним чином: показники середнього доходу за останні 5 років множилися на кількість років, що залишалися до завершення концесії);
10. Влада міста гарантувала концесіонеру монопольні права на розповсюдження в місті електроенергії.

Будівельні роботи розпочалися наприкінці 1914 р. Проект приміщення електростанції був виконаний у стилі українського модерну відомим архітектором Панасом Георгійовичем Сластьоном [2, с. 1] (див. фото на стор. 86). Під час будівництва й обладнанні електростанції силовою установкою Е.А. Калина не зустрів особливих труднощів. З київським заводом “Гретер” він уклав угоду на постачання дизельного двигуна потужністю 135 кінських сил, насосів, інших механізмів, а також прокладання електромережі містом. Усім процесом монтажу й налаштування опікувався відряджений із заводу інженер І.І. Шольц [1, ф. 340, оп. 1, спр.309, арк. 81]. На спорудження приміщення електростанції був використаний 1501 пуд цементу та 30 тис. цеглин [1, ф. 340, оп. 1, спр.309, арк. 77]. Значними були й витрати на виготовлення дубових стовпів електромережі: на вул. Московській їх треба було розмістити 32, на вул. Гоголівській – 17, на вул. Мільйонній – 6 [1, ф. 340, оп. 1, спр. 901, арк. 73]. Загальну суму витрати на будівництво обрахувати не вдалося. Ймовірно, сума коливалася в межах 40–50 тис. крб., з яких майже половина була витрачена на купівлю й монтаж силової установки.

Результатом напруженої роботи з будівництва електростанції та електромережі став вчасний пуск “Ніжинської центральної електростанції”, яка перший струм виробила восени 1916 р. 29 грудня 1916 р. було створене “Ніжинське електричне акціонерне товариство” зі статутним капіталом у 300 тис. руб., який розподілявся на 300 акцій номіналом у 1 тис. руб. кожна. Найбільшим тримачем акцій був концесіонер Е.А. Калина [1, ф. 340, оп. 1, спр. 901, арк. 3-5]. Спочатку електростанція обслуговувала мережу 69 вуличних ліхтарів. Упродовж наступного року їх кількість зросла аж до 300 (з них 33 світилися всю ніч) [1, ф. 340, оп. 1, спр. 901, арк. 17]. На межі 1916–1917 р. було електрифіковане приміщення міської влади, військового відомства, суд, Історико-філологічний інститут ім. кн. О. Безбородька [1, ф. 340, оп. 1, спр. 309, арк. 51-52]. Останніми в цій черзі були приватні будинки, театри, клуби, магазини.

Але темпи електрифікації цієї найбільшої групи потенційних споживачів помітно “буксували”. Вартість електроенергії для них лишалася високою, до того ж ще й постійно зростала. Наприкінці 1916 р. і на початку 1917 р. вартість 1 кВт електроенергії за концесійною угодою становила: для магазинів 35 коп., для приватних будинків, театрів та клубів – 25 коп.; для муніципальних установ – 17 коп. [1, ф. 340, оп. 1, спр. 309, арк. 79]. Кожен сажень прокладеного кабелю обходився замовнику в 2 руб. 50 коп. У червні 1918 р. вартість 1 кВт електроенергії зросла для магазинів, клубів, театрів і торгово-промислових організацій до 4 руб. 50 коп., для квартир приватних абонентів – до 3 руб. 20 коп., для муніципальних і державних установ – до 2 руб. [1, ф. 340, оп. 1, спр. 309, арк. 21]. Загалом, електроенергія за темпами дорожчання далеко випереджала всі інші послуги та товари. Ключову роль при цьому відігравали не стільки загальнодержавні інфляційні процеси, скільки ріст цін на галицьку нафту та постійні перебої з її поставками. Так, якщо її вартість у 1916 р. становила 4 руб., то в середині 1918 р. – 32 руб. В умовах можливості подальшого дорожчання нафти до 64 руб. перед “Ніжинською центральною електростанцією” постала перспектива повного банкрутства.

Загальні правила електричного освітлення були затверджені спеціальною комісією на Всеросійському електричному з'їзді. Контроль і перевірку їх дотримання здійснювало Технічне бюро при міській управі. У звітах його працівники неодноразово змушені були констатувати, що облаштування електричного освітлення в Ніжині було виконане зі значними відхиленнями від установлених норм. Головною причиною цього було залучення до виконання робіт із електрифікації некваліфікованих робітників. Результатом цього стали регулярні збої в роботі електромережі, яку іноді доводилося відключати навіть на декілька діб [1, ф. 340, оп. 1, спр. 309, арк. 194]. Постійною була проблема перенавантаження, адже електростанція могла забезпечити одночасну роботу лише 5–6 тис. лампочок. Через це з вересня 1917 р. до березня 1918 р. електроенергія не подавалася до приватних будинків із 4.30 до 8.30 ранку. Перебої в свою чергу обумовлювали перманентне зменшення об'ємів споживання електроенергії. Якщо в 1917 р. середньостатистичний показник споживання електроенергії становив близько 10 тис. кВт, то в 1918 р. він скоротився до 7–8 тис. кВт [1, ф. 340, оп. 1, спр. 901, арк. 1].

Дорожнеча електроенергії та перебої з її постачанням відлякували нових споживачів. Частково вирішенню проблем мало сприяти встановлення ще одного хоча й застарілого генератора постійного струму. З цього приводу велися переговори про купівлю американської силової установки РС–6 [1, ф. 1334, оп. 1, спр. 3, арк. 8]. Гостро постало кадрове питання частково вирішувалося залученням кваліфікованих робітників із київського заводу “Гретер”. Есі інші робітники зобов'язувалися до суворої дисципліни. Так, кожен робітник – відповідно до спеціальності – зобов'язувався мати список інструментів, які ним використовуються. За найменші порушення накладався штраф у 5 крб. [1, ф. 340, оп. 1, спр. 309, арк. 118]. Це при тому, що заробітна платня на електростанції коливалася від 30 руб. у сторожа до 150 руб. у інженера. У 1918 р. із підвищенням тарифів заробітна платня сторожа зросла до 60 руб., інженера – до 400 руб. [1, ф. 340, оп. 1, спр. 309, арк. . 200].

За таких умов навряд чи можна твердити про прибутковість концесії. Навіть побіжний огляд фінансової звітності свідчить про те, що видатки набагато перевищували прибутки [1, ф. 340, оп. 1, спр. 901, арк. 2].

місяць, рік	прибуток (руб.)	витрати (руб.)
лютий 1917 р.	3816	3876
травень 1917 р.	2620	10387
квітень 1918 р.	3684	3520

Таким чином досвід будівництва і перших років експлуатації електростанції в Ніжині свідчить, що процес модернізації міської інфраструктури в малих непромислових містах Російської імперії відбувався вкрай повільно. Дорожчання нафти, яка використовувалась як енергоносіє для силових установок, у роки I Світової війни лише більш рельєфно окреслила давні проблеми галузі, сплетені в тугий нерозв'язний вузол. Мова йде про низьку кваліфікацію робітників, що обумовлювала погану якість послуг; дорожнечу останніх, що спричиняло низький попит; технічну застарілість обладнання, модернізація якого вимагала величезних коштів.

1. Відділ забезпечення збереженості документів Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині.
2. *Смельянов В.М.* Про влаштування в Ніжині електричного освітлення. // Вісті. –1993 – №7. – С. 1.

***Мазурик О., Кошмар В.* Ніжинська електростанція у 1914–1918 роках**

Стаття присвячена одному з аспектів модернізації простору провінційних міст Російської імперії, а саме процесам електрифікації. На прикладі Ніжина, з використанням архівних документів, висвітлено історію становлення міської електростанції.

***Мазурик О., Кошмар В.* Нежинская электростанция в 1914–1918 гг.**

Статья посвящена одному из аспектов модернизации пространства провинциальных городов Российской империи, а именно процессам электрификации. На примере Нежина, с использованием архивных документов, освещена история становления городской электростанции

***Mazuryk O., Koshmar V.* Nizhn common electricity generator in 1914–1918**

The article focuses on one of the aspects of modernization of the province in the Russian empire, namely the process of electrification. The history of setting a local common electricity generator in Nizhn is revealed on the basis of the archive material.

Лариса КУЛИК
(Ніжин)

З історії благодійних закладів Ніжина в ХІХ ст.

Благодійність – це той вид людської діяльності, безкорисливу природу якої важко усвідомити й зрозуміти. Але ця багатоаспектна діяльність, головний принцип якої – милосердя, є основою не тільки релігійної моралі, – вона взагалі демонструє стан суспільної моральності.